

schaduw op een schoon schilderij'. Voltaire vervolgt: 'Die gehangene hield de mensen voor de mal,' zei Martijn, 'die schaduwen zijn afschuwelijke vlekken' (*Candide*, hfdst. 22). Het verschil tussen Lipsius en Voltaire wordt ook geïllustreerd door de wijze waarop beide denkers het in die eeuwen zeer geliefde symbool van de tuin hebben gebruikt om hun wereldvisie tot uitdrukking te brengen. Lipsius (II 3) ziet de besloten tuin als een ideale micro-wereld, waarin hij zich terugtrekt voor rust en afzondering om te denken, te lezen en te schrijven; het benaamt hem niet wat daarginds in de wijde wereld gebeurt: 'ik verblijf binnen mijzelf'. Anderzijds schetst Lipsius in *De Constantia* II 11 de wijde wereld als een tuin, 'een plantage waar God de bekwaaamste planter is; hier breekt hij wat topzwarte takjes van families af, daar trekt en plukt hij wat blaadjes van mensen weg. Dit baat de stam...'. De roman van Voltaire besluit met een scène in een tuin waar de bewoners, zonder te redeneren, werken om het leven draaglijker te maken. Als dr. Pangloss weer begint met zijn 'best denkbare aller werelden', antwoordt Candide: 'Dit hebt u voortreffelijk gezegd, maar laten wij onze tuin bewerken' (il faut cultiver son jardin).

Het laatste verwijt dat Lipsius in zijn 'Voorbehoud als voorwoord' citeert, luidde dat hij verdriet en emoties al te zeer wilde bedwingen. Door alle eeuwen heen is er geprotesteerd tegen het stoïsche ideaal van de bovenmenselijke, emotieloze wijze. Erasmus vaart in zijn *Lof der Zotheid* fel uit tegen Seneca, 'die de wijze van ieder gevoel berooft. Maar wanneer hij dit doet, laat hij geen mens meer over, maar creëert hij eerder een nieuw soort god, die nooit en nergens bestaan heeft en zal bestaan; ja, laat ik mij nog duidelijker uitdrukken, hij maakt een marmeren mensenbeeld, dat dwaas is en van ieder menselijk gevoel gespeend.' In de loop van de 17e eeuw is de kritiek op de stoïsche wijze, deze onmenselijke Übermensch, die geen geloof, hoop, liefde, vrees, nederigheid en erbarmen kent, steeds heviger geworden. Pascal spreekt van de duivelse hoogmoed van de wijsgeer Epictetus, die wel de plichten maar niet de machteloosheid van de mens onderkend heeft. Geesteranus en Pascal wijzen erop dat het stoïsch ideaal onverenigbaar is met de angst en de droefheid van Christus in de hof van Gethsemane. Het is opmerkelijk dat in de laatste door de auteur bezorgde editie uit 1599 de scherpste kantjes van zijn opvatting over de emoties al zijn bijgeslepen. Zijn onchristelijke kritiek op het medelijden (*De Constantia* I 12) moest op last van de Spaanse index geschrapt worden.

De visie op de Stoïcijn als Übermensch komt ook in de dialoog zelf tot uitdrukking. In boek II (hoofdstuk 3) beschrijft Langius hoe hij in filosofische extase al het menselijke van zich af lijkt te schudden en op het vuurge vierspan van de Wijsheid ten hemel vaart (het beeld suggereert onweersaanbaar de bijbelse profeet Elijah). Lipsius antwoordt hierop (II 4): 'Wat bent U in rustige en onrustige tijden een gelukkig man! U leidt een leven dat in een mens amper menselijk is.' In boek II 20 vraagt Lipsius, een 'mens onder de mensen', om een wat menselijker medicijn. Deze blijkt – tot onze (moderne) verrassing – te bestaan uit een gruwelijke reeks van rampen uit het verleden, de z.g. 'honing van historische voorbeelden'. Nergens zegt de auteur expliciet dat de stoïsche wijze aan God gelijk is, maar hij suggereert het wel door de religieuze beeldspraak die hij gebruikt ten aanzien van Constantia ('een godin' II 5) en Langius' studeervertrek ('een tempel met altaar' II 5). Hun gesprek was een 'mysteriedienst' (slot van de dialoog). Zeer karakteristiek is de slotsène, waarin Langius zijn leerling in gedachten naar de top van de Olympus voert om hem verleden, heden en toekomst van de wereld te tonen (II 26). Een christelijk lezer zou hier kunnen denken aan de verzoekingsscène van Christus en de duivel op de top van een hoge berg!

Na deze, vaak kritische, opmerkingen is het wellicht goed nogmaals de populariteit en de invloed van Lipsius' *De Constantia* in de eerste helft van de 17e eeuw te benadrukken. Zijn dialoog was een best-seller die vertaald en nagevolgd werd. 'Constance', 'Beständigkeit', 'Standvastigheid' werden in West-Europa modelnamen. In Nederland (Hooft), Duitsland en Frankrijk (Cornille) schreef men tragedies met stoïsche helden. Er kwamen opera's met een titel als *Costanza e Fortezza*. Emblemen verheerlijkten de Standvastigheid, symbolisch voorgesteld als een zuil, een aanbeeld of een rots; de onverstoortbare wijsgeer werd afgebeeld, schuilend in zijn huis dat door de hagebuien van de fortuin niet geschaad wordt (vgl. Lipsius II 19 slot). Jacques Bongars, Frans gezant in Duitsland, schreef op 21 april 1587 aan Lipsius in een brief onder meer het volgende: 'Zodra het bericht van de beroeringen in mijn vaderland mij tijdens mijn buitenlandse reis had teruggeroepen, ben ik ook in deze zee, berucht om zijn schipbreuken, terechtgekomen. Ik zou geestelijk ingestort zijn, ik zou bezweken zijn, als Uw *Constantia* mijn geestkracht en moed niet had teruggeroepen. Van U en Uw verdienste wil ik zeggen wat onze Seneca van Sextius zei: 'Hij leeft, hij is vol kracht, vrij en bovenmenselijk,